

FRANTIŠEK VŠETIČKA

POZNÁMKY O POLSKÝCH REALISTECH

Přelom 19. a 20. století byl v polské literatuře stále ve znamení realismu. Jeho představitelé se však nezbytně dostávali do kontaktu s moderními tendencemi. K realistické vlně ovlivněné modernismem patří především čtveřice prozaiků – Władysław Stanisław Reymont, Adolf Dygasiński, Stefan Żeromski a Andrzej Strug.

Kołaczkowo

Roku 1920 koupil Władysław Stanisław Reymont usedlost v Kołaczkowě u Poznaně. Usedlost není to nejpřesnější označení, neboť jeho kołaczkowský majetek tvořil zámeček, zámecký park a rozlehlé polnosti. Reymontovi se tak splnil jeho celoživotní sen – žít ve vlastním domě na vsi. Tento sen měl však velké trhliny, neboť střecha a stěny paláce se bortily, okna a dveře byly vyrvané. Vše potřebovalo podstatné opravy, do nichž se nemocný Reymont nakonec pustil (autor Země zaslíbené se narodil roku 1867).

Rychlejší renovaci objektu Reymontovi zbraňovala jeho vleklá nemoc, proto se od listopadu 1923 léčil ve francouzské Nice. Setrval tam až do března následujícího roku. Léčení mu však nijak vážně neprospělo.

V tomto období měl už Reymont všechna významná díla za sebou. V Kołaczkowě rozpracoval cyklický román nazvaný *Ze selského hnízda* a zcela na konci života napsal mystérium o svatém Františkovi z Assisi, jehož rukopis se však po jeho smrti ztratil. Za pobytu v Nice se dokonce pokusil o filmový scénář.

K nevšední události tohoto období došlo v listopadu 1924, kdy mu Švédská akademie udělila Nobelovu cenu za román *Sedláci*. Reymont měl v tom roce dva vážné protikandidáty – Angličana Thomase Hardyho a Stefana Żeromského. Slavnostní ceremonie ve Švédsku se tvůrce *Sedláků* nemohl pro nemoc zúčastnit. Reymontovi sil ubývalo, přesně za rok, 5. prosince 1925, zemřel.

Reymont jako spisovatel byl samouk, nepatřil do žádné literární školy, měl však veliké umělecké nadání. Ve svém mládí se projevoval jako neobyčejně živelná bytost – několikrát utekl z domova, jednou ke kočující divadelní společnosti, jindy do paulinského kláštera. Svou živelnou podstatu pak promítal i do

svých děl, zejména do postav svých *Sedláků*. Od mládí měl také intenzivní vztah k přírodě, což se plně projevuje na stránkách jeho selské epeje. Většina jejích kapitol začíná obvykle líčením přírody a počasí, jež přírodu ovlivňuje. V líčení tohoto druhu je nespoutaným malířem, jenž se snaží zachytit všechny proměny, jimiž příroda prochází.

Reymontovi *Sedláci* mají dva vrcholy. První z nich umístil prozaik na závěr třetího dílu, do scény, v níž starý Boryna v předsmrtném záchvatu osévá pole. Scéna má symbolický charakter – je oslavou selské práce, projevem sounáležitosti s úrodnou zemí. Druhý vrchol vložil Reymont na sám konec tetralogie, do scény, v níž rozvášnění vesničané vyvázejí Jagnu na hnojném voze s hanbou ze vsi. Měl-li první vrchol oslavný charakter, druhý má ráz právě opačný – je projevem zloby, zvuře, rozpoutaných vášní. Ukazuje a zdůrazňuje negativní rysy selského davu. Každý z těchto vrcholů má opačné znaménko, tím vysloveně záporným se však čtyřdílný cyklus uzavírá.

Reymontovi *Sedláci* vycházeli v letech 1902–1909 a jsou tak tematickou paralelou k *Našim* Josefa Holečka a zejména k *Roku na vsi* bratří Mrštíků. Na rozdíl od Holečkova románového cyklu jsou *Sedláci* epičtější a syžetově sevřenější. *Rok na vsi* má k Reymontově tetralogii podstatně blíže; cyklus bratří Mrštíků je sice pouze souborem črt a povídek, na druhé straně má však obdobné uspořádání – oba vícedílné cykly zachycují jeden rok života na vesnici a oba začínají podzimem, podzimní setbou, kterou je dáván základ k budoucí úrodě.

Reymontovi *Sedláci* vyšli u nás poprvé v letech 1920–21 a jejich první překladatelé Karel V. Rypáček a Jaroslav Rypáček jim ponechali původní polský název *Chłopi* (včetně toho přetrženého ě). Přidržení se původního titulu nebylo jistě projevem překladatelské bezradnosti, oba překladatelé si totiž uvědomovali, že polské chłop se plně nekryje s českým sedlák. Zůstává otázkou, zda řešení obou překladatelů nebylo správnější. Ruské mužik se v češtině rovněž zachovává.

Reymontův protikandidát na Nobelovu cenu Stefan Żeromski zemřel 20. listopadu 1925. Autor *Chłopů* jeho smrti upřímně litoval, považoval jej za geniálního spisovatele. Za patnáct dní nato skonal i Reymont.

Spisovatelův zámeček v Kołaczkwě byl za jeho života hojně navštěvován literáty. To přivedlo Reymonta k myšlence, aby se zámeček po jeho smrti změnil v dům spisovatelů. Jeho žena však Kołaczkowo prodala, takže Reymontův záměr se mohl zrealizovat až po druhé světové válce. Po pádu socialistického společenství padl i dům literátů. V roce 2003, kdy jsme Kołaczkowo navštívili, byl bývalý Reymontův zámeček uzavřen a bez jakéhokoliv označení. Zámecký park byl mírně zpuštěn a značnou jeho část si zabral místní fotbalový klub. Vzdáleně mně to připomnělo pochmurný závěr *Chłopů*. Sláva nobelisty alespoň tam už odezněla.

Hody života

Polská literatura má svého básníka přírody, jímž je Adolf Dygasiński. Neoslovoval však přírodu veršem, ale mluvou všední, prozaickou. Pocházel z Niego-

ślawic, kde teče řeka Nida. Střední školu navštěvoval v Pińczowě, odkud přešel do páté třídy vyšší reálné školy v Kielcích. Na tomto ústavě čtvrtstoletí po Dygasińském studoval Stefan Żeromski, který o jeho atmosféře podal svědectví v románě Sisyfovy práce. Vyličil v něm zejména vystupňovanou rusifikaci polské mládeže. K tomuto násilnému vlivu došlo po prohraném povstání roku 1863, Dygasiński však studoval na škole před povstáním, kdy zjevné rusifikace ještě nebylo, všechny výuka stále probíhala v polském jazyce. Když Dygasiński po letech vzpomínal na kielecké období, stěžoval si na něco jiného, a sice na dohlížitelství a zpátečnický režim, jenž na škole panoval.

Adolf Dygasiński se narodil roku 1839, při stém výročí jeho narozenin mu byla na kieleckém ústavu odhalena pamětní deska. Stalo se tak v roce 1939, v roce, kdy bylo Polsko napadeno nacistickým Německem a kdy začala druhá světová válka.

Reálnou školu v Kielcích ukončil mladý Dygasiński roku 1860 a odešel do Varšavy. Po delším váhání se zapsal na Filologickou fakultu varšavské Hlavní školy. Studia však nedokončil, neboť roku 1863 vypuklo protiruské povstání, jehož se aktivně zúčastnil. Po jeho porážce byl vězněn a po propuštění se pokusil o studia v Praze, kam odešel roku 1868. Měl tehdy 29 let a v české metropoli nepobyl dlouho, neboť zde žil ve veliké bídě. O jeho pražském pobytu víme velice málo, skutečností zůstává, že letním semestrem roku 1869 se jeho studia na Karlově univerzitě uzavírají. Na fakultě měl tehdy zapsány přednášky Jana Erazima Vocela a Martina Hattaly.

Další Dygasińského činnost je spjata s Krakovem, kde usiloval o vybudování výchovného ústavu, a s Varšavou. V tomto období se věnuje beletristické, publicistické a překladatelské práci. Umírá roku 1902.

Wilhelm Feldman ve svých dějinách polské literatury nemohl pochopitelně pominout takový zjev, jakým byl Adolf Dygasiński. Charakterizoval v nich jeho přírodní prózu a velmi výstižně napsal, že hlavními hybnými silami všelikého přírodního života jsou hlad a láska. Toto téma se nezbytně objevuje i v Dygasińského pozdní próze *Hody života* (*Gody życia*), jež vyšla v roce autorovy smrti. *Hody života* jsou básní v próze, v níž Dygasiński antropomorfizuje přírodu a její obyvatele. Děje této prózy zasazuje do dávnověku a oživuje je nejen lidmi, ale také božstvy, často mezi sebou bojujícími. Děj je navíc opředen bájemi a mýty. *Hody života* podávají široký obraz přírody a přírodních procesů, jejichž události jsou spjaty drobným zjevem střízlíka, tvora pracovitého, vyrovnaného, jenž přetrvává všechny životní a přírodní svízele. Střízlík u Dygasińského představuje vzor vytrvalosti a nezdolnosti. Wilhelm Feldman a Jan Máchal považují *Hody života* za vrchol Dygasińského díla, mimo jiné proto, že se nejvíc přiblížily poetice modernistických proudů. Verbalistní ráz tohoto díla však časem vyrchlal a daleko větší umělecký dosah mají ty prózy, jež podávají realistický vhled do přírodního a lidského dění.

Jednou z těchto próz je povídka *Zajíc* (*Zajac*), v níž Dygasiński zachytil životní běh tohoto tvora, poznamenaný neustálými obavami a strachem. Na rozdíl od jiných Dygasińského próz zahrnuje tato povídka jistou dávku humoru, který se u autora vyskytuje poměrně sporadicky. Humorný ráz má zejména závěr povídky.

ky, v němž místní felčar střílí po sýkorce, netrefí se, zato však bezděčně zastřelí zaječího protagonistu této prózy, jenž v keři, kde seděla sýkorka, právě skonával. Felčar, jenž nikdy nic neulovil, se obratem chvíle stane nejen hrdinou dne, ale současně vyhlášeným a obdivovaným lovcem. Závěrečná scénka je účinná a působivá také proto, že všechno předchozí dění probíhá víceméně ve vážné rovině. Zajícova smrt tak nevyznívá tragicky, ale jako přirozená nezbytnost zahalená navíc do osvobodivého humorného pláště.

Adolf Dygasiński je ve svých přírodních prózách předchůdcem Rudyarda Kiplinga a našeho Jaromíra Tomečka, k němuž má charakterem své tvorby podstatně blíž.

Pińczów, jehož střední školu navštěvoval, mu postavil krásný moderní pomník. Spisovatel obletovaný ptactvem na něm stojí se psem. Nepochybně je to jeho pes As. Pomník stojí kousek od náměstí u kostela. Vyšší reálná škola v Kielcích, na níž Dygasiński ve studiu pokračoval, se nachází poblíž katedrály na dnešní ulici Jana Pawła II. číslo 5.

Cor cordium

Polské proticarské povstání z roku 1863 bylo krvavě potlačeno a vzápětí začala násilná rusifikace, jež se v plné své šíři projevovala zejména ve školství. Velmi citelně ji prožíval také mladý Stefan Žeromski, jenž roku 1874 udělal přijímací zkoušky na chlapecké gymnázium v Kielcích, v němž vyučovacím jazykem byla vševládnoucí ruština. Režim na škole byl poměrně přísný, žákům bylo dokonce zakázáno hovořit mezi sebou polsky.

Volba právě kieleckého gymnázia byla v podstatě jednoduchá – jednak to bylo učiliště nejbližší (Žeromští tehdy spravovali dvůr v blízkých Ciekotách), jednak na něm kdysi studoval i Stefanův otec Wincenty. Stefanův otec byl vůbec zajímavá postava: aktivně se zúčastnil povstání z roku 1863, za což byl vězněn a perzekuován. Měl také bližší vztah k českému prostředí, neboť po absolutoriu kieleckého gymnázia si své vzdělání rozšiřoval na hospodářské škole v Čechách.

Stefan Žeromski měl jako žák na gymnáziu nemalé a neustálé potíže, zejména v latině a matematice. Tyto předměty (a částečně i jeho zdraví) způsobily, že tři třídy gymnázia opakoval – první, druhou a šestou. V této souvislosti třeba znovu zdůraznit, že všechna výuka probíhala v jazyce ruském, a to dokonce i výuka polštiny.

K radostnějšímu období v životě gymnaziálního žáka došlo až na podzim 1879, kdy na školu nastoupil Antoni Gustaw Bem, profesor polského jazyka a dějepisu a zároveň ve své době známý kritik a historik literatury. On jako první podněcoval Stefana k literární tvorbě, z jeho podnětu začal Žeromski psát své deníky, jejichž pozdější zveřejnění umožnilo literárním historikům i prostým čtenářům nahlédnout do jeho vnitřního světa. Stalo se tak však až v padesátých letech minulého století, tj. třicet let po spisovatelově smrti.

A. G. Bem se v té době stává prvním čtenářem juvenilních prací mladého žáka. Žeromski, jak už to tak v těchto letech bylo, začíná poezií. Roku 1880 píše

své první verše – básně Na rozvalinách Sv. Kříže (Na zwaliskach Św. Krzyża) a Na matčině hrobě (Na mogile matki). V tomto údobí začíná také překládat, na dlouhou dobu se stává jeho idolem M. J. Lermontov, z jehož díla přetlumočí básně Touha (Pragnienie). Tento překlad se stal v Žeromského životě mezníkem, neboť je to jeho první publikovaná práce vůbec. K jejímu zveřejnění došlo v roce 1882.

Počátečních počínů a plánů mladého Žeromského je celá řada, pro nás jsou zajímavé ty, jež se vztahují k české literatuře. Roku 1882 zapůjčil profesor Bem studentovi *Rukopis Královédvorský*, z něhož Žeromski přeložil skladbu Zbyhoň a lyrické písně Opuštěná, Skřivánek a Píseň pod Vyšehradem. Tehdy také pojal úmysl napsat dramatickou trilogii, jejímiž hrdiny měli být tři slavní muži – Cola di Rienzi, Savonarola a Jan Hus. Tento úmysl nebyl nikdy realizován a spojení Savonaroly a Husa budí dodnes nemalý údiv. Ze slovenské poezie Žeromski tehdy přeložil dvě básně Svetozára Hurbana Vajanského; tento překlad je o to pozoruhodnější, že v prvním spisovatelově románě *Sisyfovy práce* figuruje Vajanský jako jeden z autorů, kteří přispívali k odnárodňování polské mládeže. Daleko pozoruhodnější je skutečnost, že na témže místě tohoto románu se Žeromski letmo zmiňuje o zakázaných českých spisovatelích, jež polští studenti tehdy četli; výčet jmen však není uveden.

Během kieleckých studií prožil Žeromski nejednu tragédii. Roku 1879 mu zemřela matka, kterou měl velice rád a po níž zdědil tuberkulózu, s níž celý život bojoval. Za dva roky nato se otec Wincenty znovu oženil, což byla do jisté míry rovněž tragédie, zejména pro Stefanovu starší sestru Aleksandru, která nakonec utekla z domova a zmizela ve světě. Za další dva roky umřel otec a mladý gymnazista se ocitl v existenční tísní. Stefan si v té době vydělával početnými kondicemi, v létě 1885 se dokonce stal domácím učitelem v Sieradowicích u panstva Zalewských.

Neradostné dny se u Žeromského střídají s radostnými. Jako osmnáctiletý prožívá první lásku k Ludwice Borkowské. Když ta se rok nato vdá, poznává Stefan Helenu Skierskou, do níž se rovněž zamiluje. Počáteční milostný vztah vyjádří v šestnáctiveršové básni, jejíž vstupní strofa zní:

*Jak do obrazka Niepokalanej,
Tak ja do ciebie modlitwę ślę...
Tyś mi nieznana, ja ci nieznany,
A jednak dobrze, dobrze znam cię...
[...]
Jak do obrázku Neposkvrněné,
tak já tobě modlitbu posílám...
Tys mi neznámá, já ti neznámý,
a přesto dobře, dobře tě znám...*

Tento vztah je sice trvalejší, ale nakonec se uzavírá obdobným způsobem jako vztah předchozí.

V květnu 1886 přistupuje Žeromski k maturitě, jejíž zkoušky přeruší nemoc. Maturitu tak neudělá a v srpnu téhož roku odjíždí do Varšavy, kde vstoupí na veterinární školu. Na kieleckém městském gymnáziu studoval tedy Žeromski plných dvanáct let (1874–1886).

Kielecké období se pevně vrylo do spisovatelovy paměti. Řadu svých osobních zážitků z té doby zvětšil v románě *Sisyfovy práce*. Jeho hlavní postavě Marcinkovi Borowiczovi vtiskl ne jeden autobiografický rys. Děj románu se odehrává na ruském gymnáziu v městě Klerykowě, což jsou Žeromského Kielce. Mladý Borowicz je do značné míry idealizovaný, nemá potíže s latinou ani matematikou, neopakuje jednotlivé třídy a zdárně maturuje. Přesně je však v románě vystižena míra rusifikace školní mládeže. Tento faktor mohl být také důvodem, proč autor své *Sisyfovy práce* vydal pod pseudonymem Maurycy Zych.

Kielecký kraj a Kielce se objevují i v dalších Žeromského prózách. Do kieleckého kraje v románě *Lidé bez domova* např. umístil městečko Cisy s léčebným ústavem, kam nastoupí doktor Tomasz Judym, hlavní hrdina díla. Mnohé z jeho životních prožitků a ústrků poznal nepochybně také jeho tvůrce. V románu je i několikrát zmínka o kieleckém gymnáziu, na němž studovali nejen čelní představitelé léčebného ústavu v Cisech, ale především Joaša, Judymova láska, která podobně jako mladý Žeromski si v románě vede podrobný deník. Kielce se tak zapsaly i do Žeromského tvorby.

V Kielcích a na kieleckém gymnáziu začíná životní a spisovatelská pout' Stefana Žeromského, který pro své dílo a pro výraznou společenskou činnost byl zván cor cordium, srdce srdcí.

Bývalé kielecké gymnázium stojí kousek od katedrály na dnešní ulici Jana Pawła II. číslo 5. Dnes je v něm umístěno Muzeum školních let Stefana Žeromského. Ústav to byl významný, neboť před Žeromským na něm studoval Adolf Dygasiński a dlouho po něm Gustaw Herling-Grudziński.

A nad naší pracoval kolébkou

Někteří umělci se rodí se symbolickou hvězdou na čele. Tak se stalo i Andrzej Strugovi, jenž se narodil roku 1871, v roce Pařížské komuny. Ta v něm předznamenala budoucího prozaika polského socialistického hnutí, který neměl v rozdrobené zemi předchůdce. Jeho pozdější světonázorovou orientaci, jež nebyla ani v nejmenším přímočará, nasměrovala skutečnost, že se narodil a vyrůstal v Lublině, který byl tehdy pod ruskocarskou správou, jejímž hlavním dorozumívacím prostředkem byla kozácká nahajka (kolikrát se mihne v Strugových prózách,olikrát padne na neohebné polské hřbety). V Lublině spatřil světlo světa jako Tadeusz Gałeckí, teprve později přijal pseudonym Andrzej Strug.

Strugovo líčení života, problémů a pronásledování socialistických aktivistů bylo natolik věrohodné a přesvědčivé, že jejich tvůrce musel nezbytně tajit svou identitu. Toto utajování bylo neobyčejně důsledné. Roku 1908 vydal první knihu o svých hrdinech, jmenovala se *Podzemní lidé* (Ludzie podziemi). Za čtyři roky

nato ji do češtiny přeložil Václav Dresler a svůj překlad doprovodil doslovem, v němž o reálné podobě autorovy bytosti nepadla žádná zmínka. V době po vzniku samostatného Polska se stal Andrzej Strug známou osobností, zpočátku byl dokonce i ministrem. Do Čech však informace o něm pronikají jen velmi opožděně – ještě v roce 1929 dobře informovaný Jan Máchal ve svých *Slovanských literaturách* jeho jméno vůbec nezná.

Podzemní lidé jsou socialisté a lidé k socialistické myšlence se propracovávají. Spíše nebo později se stávají obětmi perzekuce, podobně jako autor sám, který byl pro své aktivity v hnutí vězněn ve varšavské Citadele a nakonec dostal Sibiř. Do stejných prostředí zasazoval i příběhy svých postav. Tak např. umírající otec z povídky *Otec a syn* (Podzemní lidé) vzpomíná na své věznění na lublinském hradě a na svůj pobyt na Sibiři.

Strugův prozaický debut *Ludzie podziemni* z roku 1908 zcela zjevně navazuje na Žeromského titul *Ludzie bezdomni* (Lidé bez domova) z roku 1900. Mezi oběma tituly je zřejmý rozdíl. Strug naznačuje, že se zaměřuje na jinou společenskou kastu, na kastu nižší, která pro své záměry a cíle byla nucena sestoupit do podzemí, do sféry mimo zákon. Struga i Žeromského přes tento rozdíl spojoval zájem o sociální bytí nejnižších vrstev. Oba měli navíc do značné míry příbuzný vývoj – Strug i Žeromski se např. kriticky postavili proti společenskému vývoji v poválečném Polsku.

Podzemní lidé a díla na ně navazující, v nichž Strug líčí práci v socialistickém hnutí, pronásledování jeho pracovníků a sympatizantů, nemá v české literatuře na začátku 20. století bezprostřední obdoby. Jediné dílo, jež se mu tematicky i umělecky vyrovnává (a umělecky je v mnohém překonává) je Staškova trilogie *V temných vírech*. Jiným příbuzným dílem, avšak podstatně mladším, je Vaculíkův *Český snář*, v němž jeho autor líčí činnost chartistů v komunistickém Československu a jejich perzekuci.

Andrzej Strug zemřel 9. prosince 1937. Władysław Broniewski zareagoval na jeho skon básní *Na smrt Andrzeje Struga* (*Na śmierć Andrzeja Struga*), v níž vzdal hold svému velkému předchůdci. Báseň začíná vyznavačskou strofou:

*Nas zrodzili ludzie podziemni
i nad naszą się działy kołyską,
pośród nocy tragicznej i ciemnej,
dzieje jednego pocisku.*

*Nás zrodili lidé podzemní
a nad naši pracovali kolébkou,
uprostřed noci tragické a temné,
historie jedné střely.*

Nejen *Ludzie podzemni*, ale i *Dzieje jednego pocisku* jsou tituly Strugových próz.

Andrzej Strug se narodil v Lublině, jeho rodný dům stojí na Krakovském předměstí číslo 38. V Lublině navštěvoval a roku 1893 ukončil studia na ruském gym-

náziu (ulice Gabriela Narutowicza 12). Na této škole před ním studovali Aleksander Głowacki (pozdější Bolesław Prus), publicista Aleksander Świętochowski a filozof Julian Ochorowicz. V době, kdy tato trojice studovala, probíhala výuka na škole ještě v jazyce polském. Strug, podobně jako Żeromski v Kielcích, absolvoval již gymnázium ruské.